

reprezintă și desăvârșirea lucrării Mântuitorului, moment de la care nu lipsesc figurile angelice, profețite încă dinainte în psalmii davidici (cap. IV), și vizualizând în următoarele capitole taina mântuirii și rodirea ei în trupul eclezial, rodire la care participă în fiecare moment îngerii, ca niște sfetnici delicați și statornici: în Biserică (cap. V), în Taine (cap. VI), în relația personală cu fiecare credincios botezat (cap. VII), pe durata întregului parcurs ascetic de desăvârșire pe care omul îl realizează (cap. VIII), și în moarte, ca niște călăuze drepte (cap. IX). Slujirea și asistența îngerilor nu se oprește însă în despărțirea sufletului de trup, ci ele continuă și în perspectiva Parusiei (cap. X), îngerii fiind cei care străjuiesc pe pământ trupurile credincioșilor chemați la înviere și la dobândirea transparenței totale veșnice, asemenea Mântuitorului Hristos.

Fără a avea pretenția de a oferi un tratat complet, exhaustiv, de angelologie, și chiar fără a face apel la întreaga tradiție patristică, ci doar la principalii autori ai Bisericii Una și nedespărțite a primului mileniu, Jean Daniélou dovedește din plin că are capacitatea de a uza cu ușurință de textele unor părinți precum Origen, Clement Alexandrinul, Grigorie al Nyssei sau Dionisie Areopagitul, autori care îi sunt cât se poate de familiari. Prin lentila experienței acestor oameni care au dobândit familiaritatea cu Dumnezeu și cu îngerii Lui, Daniélou pune înaintea cititorului înțelesurile scripturistice ale tainei îngerilor. El arată cum creștinul poate descoperi în aceste figuri luminoase, de foc, modele de slujire, dar pe care este chemat să le depășească din postura sa de *imago Dei* și, mai mult decât atât, de chip al Chipului Tatălui, Iisus Hristos. Însăși corporalitatea îi va oferi omului posibilitatea ca, ghidat de slujitorii cerești ai lui Dumnezeu, să îi depășească.

Drd. Vasile-Răzvan Teacu

Pr. Prof. Dr. Nicolae Chifăr, Dr. Dragoș Boicu, *Criză și unitate în Antichitatea creștină: controversa donatistă*, Ed. Doxologia, Iași, 2023, 226 p., ISBN: 978-630-301-048-9.

Încununarea cercetărilor desfășurate de-a lungul a opt ani, volumul *Criză și unitate în Antichitatea creștină: controversa donatistă* propune spațiului românesc o introducere consistentă, dar fără pretenții exhaustive în controversa donatistă, urmărind etapele parcurse de o mișcare dizidentă, de la zelul mărturisirii lui Hristos la sciziuni ulterioare determinate de ambiții personale sau de fanatismul devenit un adevărat fenomen al extremismului creștin. Printr-o notă explicativă amplă, autorii atrag atenția încă de la început asupra ineditului schismei donatiste în contextul istoric al Apusului de secol IV, pentru că în cazul disputei baptismale a episcopilor Ștefan al Romei și Ciprian al Cartaginei intervine întreruperea

relațiilor frățești, dar nu și a comuniunii dintre cele două Biserici locale (p. 16, n. 3).

Cititorii vor constata cu surprindere că această carte nu reprezintă o simplă incursiune în istoria creștinismului din nordul continentului african. Tiparele prezentate conturează o imagine familiară, recognoscibilă, ușor de asociat pozițiilor rigoriste extrem de vocale din Ortodoxia contemporană. Prin acest volum, autorii subliniază fragilitatea unității ecleziiale predispusă schismelor în repetate rânduri de-a lungul istoriei, schisme determinate de delirul unui martiriu inexistent și de nevoia de opoziție (uneori prin mijloace violente) față de „trădătorii” adevărului evanghelic.

Lucrarea părintelui profesor Nicolae Chifăr și a domnului lector Dragoș Boicu nu se limitează la o simplă analiză a teoriilor și ipotezelor formulate în ultimele două secole. Prin intermediul traducerii unor pasaje importante pentru acest subiect controversat, autorii pun la dispoziție spre consultare fragmente-cheie acum accesibile în limba română, precum perspective patristice mai puțin cunoscute spațiului nostru.

Cartea este structurată pe 7 capitole, succedate de anexele care cuprind un tabel cronologic și un fragment din Codicele Teodosian despre nerepetarea Tainei Botezului. Tabelul devine un instrument util în parcurgerea lucrării, consemnând punctele-cheie ale controversei donatiste până la moartea episcopului Augustin de Hippo Regius (Anexa 1, pp. 201-209), iar fragmentul din Codicele Teodosian este redat în paralel cu textul-sursă latin (Anexa 3, pp. 211-220). Ar mai fi de precizat faptul că în acest volum este folosit frecvent termenul „catholic” – acesta nu trebuie înțeles în sens confesional, ci în sensul său original de universalitate, deci de comuniune cu toate Bisericile orthodoxe care mărturisesc același adevăr evanghelic.

Capitolul întâi prezintă consecințele mării persecuții în Biserica Africii, anume schisma produsă de disputa lapsilor. Problema reprimirii celor care și-au trădat credința ori a celor care au dat dovadă de lașitate în fața martiriului a împărțit creștinătatea africană în două facțiuni. Atitudinea critică față de orice formă de trădare a credinței nu se rezuma doar la apostazie în fața torturii iminente, un exemplu în acest sens fiind refuzul episcopilor de a preda autorităților romane Scriptura pentru a fi arsă. Unii au ales mucenicia în detrimentul confiscărilor, iar alții au predat în schimb scrieri eretice, aceștia din urmă fiind considerați de asemenea *traditores*.

Capitolul urmărește evoluția schismei pecetluită de alegerea lui Cecilian ca episcop al Carthaginei (de unde catholicii au fost numiți și cecilieni), de hirotonia lui Maiorinus ca episcop donatist al aceleiași oraș (succedat de Donatus în 313 – de unde și numele facțiunii separatiste) și de contribuția într-o măsură mai mică sau mai mare a unor factori externi în susținerea rigorismului schismatic. Separarea facțiunilor poate fi urmărită pe două coordonate: acuzațiile de apostazie

care devin mai departe acuze de falsă succesiune canonică și exagerarea cultului mucenicilor, care va duce la idealizarea martiriului. Puriștii (cunoscuți mai târziu sub termenul generic de „donatiști”) nu admiteau concesii în privința apostaziilor, rămânând în același timp simpatizanți ai unei forme extreme de mărturisire, situată la granița dintre mucenicie și sinucidere. Pe de altă parte, catholicii (considerați Biserica adevărată, deci Biserica orthodoxă) aveau o perspectivă critică asupra martirajului de tip suicidal, însă erau mult mai blânzi față de căderile creștinilor din timpul persecuției, episcopii lor fiind acuzați de diferite forme de trădare.

Capitolul al doilea analizează încercările de reconciliere a schismaticilor, prin implicarea lui Constantin cel Mare în soluționarea conflictului. Acest capitol introduce un nou factor în problema delicată a disputelor bisericești – amestecul autorităților statului. Donatiștii solicită în două rânduri intervenția lui Constantin pentru a-l înlătura din scaunul episcopal pe Cecilian, împăratul dând curs cererii dizidenților, fiind convocate în acest sens două sinoade (la Roma, în 313, și Arelate, în 314). Deși Biserica catholică era favorizată de Constantin și achitată de acuzațiile de apostazie, autorii subliniază că autoritatea episcopală nu a ezitat să-i ofere împăratului în două rânduri o lecție valoroasă despre autonomia bisericească. Pentru sinodul de la Roma, papa încălcăse prescripțiile imperiale, care prevedeau strict un dialog între donatiști și cecilienii, convocând și episcopi romani, întrunirea luând forma unui adevărat conciliu. La Arelate, acuzațiile de ordin juridic au fost soluționate în baza unui principiu sacramental – în Taine lucrează Dumnezeu prin har, nu slujitorul cu vrednicia lui. Astfel, hirotonia lui Cecilian este validă, iar repetarea Botezului în cazul cecilienilor (susținută cu vehemență de donatiști) un non-sens, deci nejustificată și implicit nelegitimă.

Capitolul al treilea dezvoltă problema interferențelor dintre ascensiunea donatismului în prima jumătate a secolului al IV-lea și politica religioasă imperială de la Constantin cel Mare până la Iulian Apostatul. Această secțiune este una densă la nivel tematic, autorii urmărind multiplele coordonate ale evoluției mișcării puriste: persecuție și toleranță în timpul lui Constantin cel Mare, ascensiunea donatismului în contextul luptelor politice pentru putere, încercările de unire și dorința de distrugere a uneia din facțiuni atât din partea autorităților laice, cât și a celor bisericești, procesul de tranziție de la entuziasmul fanaticului spre o formă ecclesială instituționalizată marcată de acumularea proprietăților, sciziunile determinate de radicalizări ulterioare în interiorul facțiunii, ipocrizie în recunoașterea autorității imperiale, posibilul front comun cu arianismul în lupta împotriva catholicilor, consolidarea conștiinței de Biserică martiră a donatiștilor.

Prima jumătate a secolului al IV-lea conturează un tablou al contrastelor: pe de-o parte, rigorismul schismatic se bucură de o perioadă înfloritoare determinată de toleranța constantiniană, instabilitatea politică din timpul disputelor între succesori și, nu în ultimul rând, de bunăvoința împăratului Iulian, dar și prin liderii carismatici, care susțineau cauza rigoristă. Pe de altă parte, apar diferențe

de opinie și, în consecință, fragmentări ulterioare, procese în urma cărora s-a format și extremismul religios rigorist, manifestat prin acte de violență și predispoziție suicidară – circumcellionii sau agonisticii, auto-intitulați *ostași ai lui Hristos*, recunoscutibili prin strigătul „Deo laudes!”. Autorii ne oferă informații substanțiale asupra identității și condiției acestora de pelerin perpetuu (p. 79 și urm.), prin perspectivele oferite de sursele patristice și de cercetările academice din ultimele două secole. Instrumentalizați de episcopii dizidenți, criticați deopotrivă de catholici și de donatiștii moderați, problema identității enigmatice a agonisticilor va fi tratată ulterior într-un capitol separat.

Capitolul patru subliniază schimbările de paradigmă în creștinătatea africană din a doua jumătate a secolului al IV-lea. Teologia donatistă cunoaște o schimbare de accent semnificativă prin trecerea de la o perspectivă radicală, exclusivistă, la o perspectivă incluzivă, de încorporare a oponentilor văzuți ca „un obstacol temporar care va fi cât de curând depășit” (p. 102). Biserica donatistă se consideră Biserica unică, posesoare a tuturor darurilor (*dots*) lui Dumnezeu, deci singura ale cărei Taine sunt valide, vrednicia slujitorului decăzând pe un plan secund. Dacă prima parte a capitolului este dedicată diferențelor de opinie, amestecului puriștilor în politică și conflictelor generate de dispute juridictionale în interiorul facțiunii schismatice, următoarele trei secțiuni (pp. 109-120) prezintă o perspectivă exterioară mișcării, cea a comunității catholice. Unul dintre elementele de originalitate propus de această lucrare este perspectiva oferită de opera unei personalități carismatice mai puțin cunoscute în spațiul răsăritean – Sfântul Optatus de Mileve. Singura lucrare păstrată până astăzi a acestui Părinte apusean, citată frecvent de autori, reprezintă una dintre sursele de referință pentru documentarea controversei donatiste, remarcabilă nu doar prin poziția teologică fermă, dar echilibrată, ci și prin alcătuirea unui dosar bine-documentat, atașat la finalul tratatului.

Capitolul cinci, intitulat „Circumcellioni și experimentul identității multiple”, tratează problema imaginii controversate a agonisticilor, imagine care pendulează între mit și adevăr. Pe lângă parcursul etimologic și teoriile recente cu privire la identitatea grupului extremist, autorii atrag atenția asupra pericolului pe care-l prezintă deopotrivă sursele Antichității târzii, cât și studiile moderne. Pe de o parte, scrierile contemporanilor facțiunii teroriste pot fi susceptibile de părtinire, portretizarea demonică devenind un instrument retoric de discreditare a oponentilor. Pe de-altă parte, interpretările ulterioare asupra evenimentelor se pot înscrie într-o anumită agendă ideologică, așa cum a fost cazul analizei de tip marxist, ce vedea în fenomenul circumcellionilor o revoltă socială animată de lupta de clasă, excluzând caracterul religios al mișcării (p. 144).

Capitolul șase prezintă poziția augustiniană față de intervenția statului în soluționarea schismei. Plecând de la modelul tripartit propus de părintele profesor Adrian Podaru în teza sa de doctorat, schimbările de atitudine ale Fericitului

Augustin în raport cu folosirea agresiunii ca mijloc punitiv sunt analizate ca trei etape succesive: o etapă de respingere, o etapă de acceptare ca instrument misionar, și o etapă de acceptare cu scopul de „a salva unitatea Bisericii” (p. 150 și urm.). Deși rămâne până la final adeptul dialogului, Augustin va ajunge treptat la concluzii asemănătoare cu cele ale predecesorilor săi. Unirea religioasă impusă prin forță militară a fost un real succes prin convertirea și reintegrarea donatiștilor moderați în Biserica catholică (pp. 168-169).

Ultimul capitol este dedicat situației creștinismului african la început de secol V. Triumful ortodoxiei a fost asigurat de succesiunea sinoadelor care întăreau edictele unioniste formulate în anul 405, însă nu poate fi vorba de o victorie deplină. Reintegrarea forțată ridică semne de întrebare în privința sincerității dizidenților, care își puteau menține pe mai departe predispozițiile separatiste, acceptând formal unirea, mai ales că disputa nu se încheiase. În acest sens, autorii prezintă noul val de ascensiune al cauzei donatiste în anul 410, determinat de invazia Romei de către Alaric și de o dispoziție de toleranță imperială față de puriști. Încercările schismaticilor de a deturna hotărârile anterioare au fost reprimite în urma unei conferințe susținute în 411, catholicii având câștig de cauză printr-o argumentare solidă și bine documentată. În consecință, cei care au rămas tributari cauzei donatiste se supuneau penalizărilor, fiind obligați la plata unei contravenții (p. 191).

În altă ordine de idei, volumul de față analizează problemă mult mai complexă a perspectivelor multiple în evaluarea disputelor ecleziale. Autorii au subliniat în repetate rânduri faptul că sursele de documentare ale acestei schisme sunt susceptibile de părtinire, prezentând perspectiva unei realități care favorizează o anumită poziție teologică sau o agendă ideologică. Aici putem încadra și consemnări precum cele ale Sfântului Optatus de Mileve, în viziunea căruia schismaticii puritani sunt *traditores* (p. 29). Un alt exemplu surprinzător este cel al unui fragment de martirologie donatistă oferit în cel de-al treilea capitol. Parcurgând acest pasaj (p. 90), în lipsa precizărilor provenienței, cu greu poate fi distins de o pagină din sinaxarele ortodoxe.

Oferind fragmente traduse din scrieri patristice, din actele martirice și din documente imperiale, cu o bibliografie consistentă, acest volum este folositor nu doar ca o lucrare adresată unor cititori specializați. Prin exemplul disputei donatiste, autorii evidențiază necesitatea unei continue evaluări a argumentației unei dispute teologice (și nu numai), întrucât adevărul nu se rezumă la reiterarea unei singure perspective. Fie că este vorba de o poziție patristică sau științifică, orice argument trebuie încadrat într-un anumit context social, politic și religios, altfel există pericolul relativizării sau idealizării ca autoritate absolută, când în fapt sunt implicate agende ideologice sau artificii retorice.

Drd. Vlad-Anton Ștefănoaia